

Egy kocka a középeurópai mozaikhoz

Győző Szabó

Ez az első alkalom, hogy anyanyelvemet használhatom egy nemzetközi összejövetelen, s ezért mehatottan mondok köszönetet mindazoknak, akik dícséretesen úgy döntöttek, hogy a többnyelvűséggel is érzékeltetik a közép-európai mozaik színes változatosságát.

Nem tudom, hallgatóim közül hányan fogják követni mondanivalómat, lévén hogy nem támaszkodhatnak az úgynevezett nemzetközi szavakra sem, melyeket a magyarul beszélő könnyen elkerülhet; mindenekelőtt a XIX. század első felében megvalósított nyelvújításnak köszönhetően, mely igyekezett hazai kifejezésekkel helyettesíteni még a latin szavakat is, noha a latin 1844-ig Magyarország hivatalos nyelve maradt.

Így hát azok, akik nem értenek magyarul, most csupán e különleges nyelv hangzását "élvezhetik", mely egy páduai diákomat annak idején a rock ütemére emlékeztette. Ezzel kapcsolatban egy irodalmi tekintélyt is szeretnék idézni, mégpedig Giuseppe Ungarettit, aki miután meghallgatta Illyés Gyula egyik versét, melyet maga a költő szavalt el a Római Magyar Akadémián 1947-ben, így szólt: "Ezekben a verssorokban Bartók Béla zenéjét véltem visszahallani".

Jómagam nem reménykedhetem abban, hogy szavaimmal hasonló hatást fogok elérni. Ezért csak arra vállalkozhatom, hogy néhány példával megpróbáljam szemléltetni, miként fonódik össze a magyar nyelv és az általa hordozott műveltség a közép-európai örökséggel.

Kezdjük azzal, hogy bár a magyar nyelv alapszóincse kétségtelenül finnugor eredetű, jelenlegi állapotában számos jövevényszót tartalmaz, melyek egyes törökös nyelveken kívül elsősorban a szláv nyelvekből, a németből, sőt még az olaszból is származtathatóak.

Így például a magyar *pék* szó, melyet a magyar szófejtő szótár a bajor vagy az osztrák *Beck*ből eredeztet, s a goriziai *pek* vagy a szlovén *pekac* mellé állíthatunk, csak egy példa a sok közül, melyek valamiféle közös közép-európai szókincs meglétét bizonyítják.

Másrészt a magyar *kocsi* szó, mely a dunántúli Kocs községben épített könnyű szekérfajtát jelöli, visszaköszön a friuli *coch*, a német *Kutsche* vagy az olasz *cocchio* kifejezésekben. A német *aussehen* viszont tükörszóként jelenik meg a lengyel *wygladac* és a magyar *kinéz* igékben, melyek így a szószerinti jelentésen kívül valakinek a megjelenésére is utalhatnak.

Ami az olasz nyelvnek a magyarra tett hatását illeti, az erre vonatkozó kutatások érthetően az észak-itáliai tájnyelvekre irányultak, nem feledkezve meg az esetleges szlovén vagy horvát közvetítésről sem.

2010-ben az Udinei Egyetemi Könyvkiadó gondozásában megjelent az olasz eredetű magyar szavak gyűjteménye, mely ezernyi szócikket tartalmaz. Az anyag legnagyobb része a jövevényszavak csoportjába tartozik, vagyis hangtanilag és alaktanilag a magyar nyelvhez idomul, s ezért nem érezzük idegennek. Ilyen például a *vendég*, a *venedego*-ból, a *part* a *porto*-ból, a *rév* a *riva*-ból, a *pálya* a *palio*-ból, a *dús* a *doge*-ból.

E szavak eredeti jelentése is módosul. Az újabb átvételek még idegen szavaknak minősülnek, mert néhány elenyésző változtatás ellenére megőrzik eredeti írásképet és jelentésüket, mint például a *ruccola*, a *pepperone* vagy az *oregano*. (A *sztráda* bizonyos értelemben kivétel, mert a magyarban nem akármilyen utat, hanem autópályát jelöl.) Ami az *oregano*-t illeti, az eredeti *i* *e*-vel való helyettesítése amerikai írásképpel tulajdonítható. Érdekes, hogy *oregano* alakkal találkozunk a csehben, a szlovákban és a lengyelben is, míg a délszláv nyelvek, valószínűleg az Olaszországhoz való földrajzi közelség miatt az eredeti olasz *origano* alakot használják.

A szókincsbeli egyezéseken kívül megemlíthetjük a közös közép-európai hangtani jelenségeket, melyek elsősorban a különböző hangok tiszta ejtésében, valamint a sorvadó magánhangzók hiányában mutatkoznak meg. Ha egy magyar anyanyelvűnek az jutna eszébe, hogy az angol vagy a francia helyett például szlovákul tanuljon (ez amilyen ritka, annyira kíváncsi eset), semmilyen nehézséget sem találna ennek a nyelvnek a kiejtésében. Idekíváncsodik, hogy a *Szlovákia* című magyar útikönyv szerzői egy olyan mondattal bátorítják olvasóikat a szlovák nyelvvel való ismerkedésre, mely számos közös nyelvi elemet tartalmaz és éttermi rendelésnél kitűnően használható: "Prosím si pagáce, pipi perkelt na paprike, malinová tortu a capované pivo!"

Búcsút mondván egyelőre a nyelveknek, szeretnék megemlíteni egy látszólag aprócska jelenséget, mely a maga módján mégis jól példázza az olasz-magyar történelmi és művelődési kapcsolatokat mélységét. Ismeretes, hogy Magyarországon a fizetőeszközt *forint*nak hívják. Neve is bizonyítja, hogy firenzei mintára verette annak idején aranyban Károly Róbert király Körmöcbányán (Kremnica). Kevesen tudják viszont, honfitársaimat is beleértve, hogy a jelenleg forgalomban lévő magyar bankjegyek mindegyike tartalmaz valamilyen utalást Olaszországra. Az ötszáz forintos bankjegy

hátoldala például a sárospataki vörös tornyot ábrázolja, mely az olasz Alessandro Vedani mester kezét dicséri, míg az ezer forintos bankó Hollós Mátyás arcképét, valamint visegrádi palotájának Herkules-kútját örökíti meg, mely szintén olasz kőfaragó, Giovanni Dalmata alkotása. És így tovább, egészen a húszezres bankjegyig: ezen a budapesti Olasz Kultúrintézetnek helyet adó neoreneszánsz épület látható, melyben 1867 és 1902 között a magyar országgyűlés ülésezett.

A már említett palotánál is régebbi visegrádi erőd, mely - mint ahogyan szláv eredetű helységneve is tanúsítja -, a Duna-kanyar fölé magasodik, 1335-ben fontos nemzetközi találkozó színhelye volt, melyet Károly Róbert magyar király hívott össze, Nagy Kázmér lengyel és I. János cseh király részvételével. Az uralkodók békét teremtettek Lengyel - és Csehország között, szövetséget kötöttek és gazdasági együttműködésben állapodtak meg.

Ez a korai közép-európai kezdeményezés a közelmúltban megújódott és immár négy országot ölel fel az időközben függetlenné vált Szlovákiával együtt. A V4-eknek emlegetett országok gyakran közösen lépnek fel az európai szinten és olyan álláspontokra helyezkednek, melyeket eretneknek tartanak azok, akik megfeledkeznek ezen országok történelmi tapasztalatairól. Ezek a tapasztalatok többévszázados idegen uralmakhoz, megszállásokhoz, felosztásokhoz, kétségbeesett függetlenségi harcokhoz, elfojtott forradalmakhoz és megtorlásokhoz fűződnek. A szovjet típusú igától harminc éve megszabadult közép-európai országok nagy várakozásokkal csatlakoztak a nagy európai család boldogabbik részéhez. Most nem értik, miért bírálják őket, ha meg akarják őrizni a hagyományos értékeket, a családot, a keresztyénséget és a hazaszeretetet. Nem értik, miért van az, hogy még ebben a rettenetes világjárvánnyal sújtott időszakban is, amikor nem egy közönséges influenzával kell küzdenünk (hopp, itt is felbukkan egy olasz szó!), egyes európai erők továbbra is önkínzó módon

jótekönykodnak lehetséges ellenségeikkel, míg süket fülekre találnak náluk az őshonos kisebbségek önrendelkezési törekvései.

Csupán remélhetjük, hogy józanabb gondolatok és a visszanyert egészség üde lehellete fogja bejárni a gyötrött Európát.

Tasselli del mosaico mitteleuropeo

Győző Szabó

È la prima volta che in un convegno internazionale vengo invitato ad esprimermi nella mia lingua materna, l'ungherese, e perciò ringrazio commosso chi ha avuto l'idea di proporlo, sottolineando anche in questo modo l'importanza delle varietà linguistico-culturali centroeuropee.

Probabilmente, solo pochi potranno seguire e capire il mio discorso in ungherese, lingua ermetica che può fare a meno dei termini internazionalmente usati, in ragione della riforma linguistica attuata nella prima metà dell'Ottocento e avente come scopo quello di sostituire con espressioni ungheresi perfino i termini derivati dal latino, lingua ufficiale del Paese fino al 1844.

Per tutti gli altri ascoltatori, l'ungherese resterà una lingua strana ed un po' esotica, avente delle "sonorità rock", come amava spesso ripetere un mio allievo padovano. Citerei a questo proposito anche un personaggio illustre, Giuseppe Ungaretti, che, dopo aver ascoltato una poesia di Gyula Illyés, letta a voce alta dal poeta magiaro nel 1947, all'Accademia d'Ungheria in Roma, ebbe a dire: "in questi versi mi sembra di sentire la musica di Béla Bartók".

Di certo non posso ambire ad ottenere questo effetto, quindi mi limiterò ad illustrare con qualche piccolo esempio quanto la lingua ungherese e la civiltà che intrinsecamente veicola, siano permeate dalla comune eredità mitteleuropea.

Comincerei col dire che l'ungherese il cui lessico base è indiscutibilmente ugrofinnico, annovera anche numerosi prestiti,

attinti soprattutto dalle lingue turche e dalle lingue slave, ma anche dal tedesco, dal francese e perfino dall'italiano. Per esempio, la parola ungherese *pék* 'fornaio', che il dizionario etimologico ungherese fa derivare dal bavarese o dall'austriaco *Beck*, e avvicinabile al goriziano *pec* o *pek*, nonché allo sloveno *pekac*, é solo un'ennesima riprova dell'esistenza di un comune denominatore lessicale mitteleuropeo. D'altro canto, il termine ungherese *kocsi*, ossia 'un tipo di carro leggero' (dal nome della località Kocs, nel Transdanubio ungherese, dove veniva prodotto) si ritrova nel friulano *coch*, tedesco *Kutsche*, italiano *cocchio*. Dal tedesco *aussehen* provengono invece i calchi *wygladac* (polacco) e *kinéz* (ungherese), lett. 'guarda fuori', ma avente anche il significato di 'apparire, sembrare, avere un certo aspetto'.

Per quanto riguarda l'apporto della lingua italiana all'ungherese, é da precisare che i vari studi sono stati condotti soprattutto sui dialetti nordorientali, mediati talvolta dallo sloveno o dal croato. Nel 2010 é stata pubblicata a Udine, presso l'Editrice Universitaria, una raccolta delle parole di origine italiana nella lingua ungherese, annoverante un migliaio di lemmi. Si tratta in gran parte di prestiti morfologicamente e foneticamente adattati e quindi non avvertiti come termini stranieri, come per esempio, *vendég* 'ospite' da *venedego*, *part* 'riva' da *porto*, *rév* 'luogo ove traghettare' da *riva*, *pálya* 'pista, carriera' da *palio*, *dús* 'ricco, rigoglioso, folto' da *doge*. I termini di accezione recente appartengono alla categoria dei forestierismi, ovvero mantengono, con piccole alterazioni, la grafia e il significato originale, come per esempio *sztráda*, in ungh. 'autostrada', *ruccola*, *pepperone*, *margarita* e *oregano*, di cui la vocale *e* si deve ad una mediazione americana. E' interessante notare come questo stesso *oregano* venga utilizzato anche in ambito ceco, slovacco e polacco, mentre i Paesi slavi meridionali adottano il termine originale italiano, probabilmente a causa della vicinanza geografica al Bel Paese.

Oltre le coincidenze lessicali va ricordato anche il fenomeno della comunanza fonetica mitteleuropea, identificabile soprattutto nell'articolazione chiara dei singoli suoni e nell'assenza delle vocali evanescenti, ecc. Se ad un ungherese nativo venisse in mente di studiare lo slovacco al posto dell'inglese o del francese (caso raro, ma certamente auspicabile), non incontrerebbe nessuna difficoltà nella pronuncia di questo idioma. Anche gli autori di una guida turistica ungherese per la Slovacchia incoraggiano i viaggiatori a familiarizzare con la lingua locale, offrendo una frase gastronomica piena di elementi comuni:

"Prosím si pagáče, pipi perkelt na paprike, malinovú tortu a capované pivo!"

Abbandonando per ora il campo linguistico, alludo soltanto brevemente ad altri fattori, che confermano la profondità dei legami storico-culturali costituitisi tra i nostri Paesi. E' noto che la moneta ungherese si chiama *forint*, fatta coniare la prima volta in oro su modello fiorentino nella zecca di Körmöcbánya/Kremnica da Carlo Roberto d'Angió. Neanche i miei connazionali sono a conoscenza dei numerosi riferimenti italiani, riscontrabili su tutte le banconote ungheresi attualmente in uso. La banconota da 500 fiorini, per esempio, riporta sul retro la torre rossa del castello di Sárospatak, opera del maestro italiano Alessandro Vedani, mentre il biglietto da 1000 fiorini, oltre all'effigie del re Mattia Corvino, ritrae sul retro la fontana di Ercole, opera dello scalpellino italiano Giovanni Dalmata, e sita nel Castello di Visegrád; e così via, fino alla banconota da 20 000 fiorini, riprodotte il palazzo neorinascimentale, che attualmente ospita l'Istituto Italiano di Cultura di Budapest (già sede del Parlamento ungherese tra il 1867 e il 1902).

Il Castello di Visegrád, che come attesta il significato del toponimo di origine slava, é situato in parte su un promontorio

nella curva del Danubio, fu teatro nel 1335 di un importante incontro reale. All'evento, convocato dal già menzionato re ungherese Carlo Roberto, presero parte Casimiro il Grande, re di Polonia e Giovanni I, re di Boemia. I sovrani si accordarono sulla cessazione dell'ostilità tra la Polonia e la Boemia e conclusero un'alleanza, istituendo una collaborazione commerciale tra le rispettive nazioni.

Questo buon esempio di cooperazione mitteleuropea é stato rinnovato anche in tempi piú recenti, con l'inclusione della Slovacchia, diventata nel frattempo indipendente. I paesi indicati con la sigla V4 si presentano quindi compatti nello scenario europeo, con posizioni considerate eretiche da chi non conoscesse o avesse dimenticato i loro trascorsi storici, legati a dominazioni ed a spartizioni secolari, a disperate lotte d'indipendenza, nonché a rivoluzioni soffocate e ad invasioni di rappresaglia. Questi paesi, liberatisi trent'anni fa dalla prigionia sovietica, hanno aderito con grandi aspettative alla parte piú "felice" della grande famiglia europea. Si ritrovano ora a dover lottare per la conservazione di valori tradizionali, quali la famiglia, l'amor patrio e la cristianità. E' incomprensibile perché anche in questo periodo, contrassegnato purtroppo da una terribile pandemia, che una semplice *influenza* non é (ecco un altro prestito italiano nell'ungherese!), alcune forze europee continuino a praticare un buonismo masochistico nei confronti di potenziali nemici, incuranti invece delle aspirazioni di autonomia delle minoranze europee autoctone. Non ci resta che sperare che nuovi tempi e nuova salute rinfreschino questo tormentato scenario europeo.